

nagyon jó az osztály közösségének mozgósítására, önállóságának fokozására, kritikai érzékének fejlesztésére.

A megemlékezések kollektív előkészítése és megtartása a tanulókat életkoruknak megfelelő közelségbe hozza a megemlékezések mondanivalójával. Lehetővé tesz olyan megoldásokat, amelyre az osztálynak nevelési szempontból legnagyobb szüksége van. Így az aktualizálás konkrét, az osztályra maradandó hatású lesz. A formalizmus pedig szinte teljesen kiküszöbölhetővé válik.

A megemlékezések legjobb formáinak keresésével, továbbfejlesztésével érdemes még foglalkozni. A fenti megjegyzések ugyan a többi megemlékezésekre is vonatkoznak, mégis sok nyitott kaput hagynak hátra. Inkább csak a kérdéssel való foglalkozás megkezdésének, bevezetésének, semmint feleletadásnak az igényével jelentkezett ez a rövid tanulmány. Mély meggyőződéssel kívánta hangsúlyozni, hogy a megemlékezések a hazafias nevelésnek nagyon értékes, jelenleg talán még nem kellőképpen elismert és nem mindenkor a leghatásosabban megvalósított formái.

FORRÁSOK:

Jeszipov—Goncsarov—Kairov—Zankov: Pedagógia.

A művelődésügyi miniszter 141/1962. (M. K. 12.) M. M. számú utasítása.

Majzik Sándor I. o-s, *Márai Rózsa* II. o-s, *Apró Mátyás* III. o-s és *Kálmán Jánosné* IV. o-s gyakorló iskolai tanítók 1962. március 15-én tartott megemlékezéseinek vázlatai.

CSILLIK LÁSZLÓ

gyakorló iskolai igazgató, Szeged

A rajzos táblai vázlat szerepe az általános iskolai történelem tanításában

E folyóirat 1962. II./3. számában az úgynevezett magyarázó rajzok szerepét igyekeztem bemutatni az általános iskolai történelem tanításában.¹ Tanulmányomban hangsúlyoztam, hogy a történelmi konkrétumok bemutatását, az eleven szemléletet — a tárgy múltbeliségénél fogva — a tanár élőszavas előadása jelenti elsősorban, melynek legfőbb módszerei: az elbeszélés, a leírás és a magyarázat. A történelmi absztrakciók, a fogalmak, törvényszerűségek, stb. kialakításában azonban — egyéb szemléltetési lehetőségek mellett — nagy szerepet játszanak a táblai magyarázó rajzok, amelyek a képszerűség síkjára emelik azt, ami az általános iskolai fokon szinte „megfoghatatlannak” látszik.

Jelzett tanulmányommal kapcsolatban felmerült a kérdés: nem a rajzos táblai vázlatról van szó?

Mielőtt erre válaszolnék, szükséges egy-két gondolatot felvetni a táblai vázlatról általában.

„A táblavázlat egyik fontos didaktikai célja és feladata: az ismeretek rögzítése. Döntő elve a lényeg megláttatása és megőrzése.”² Emellett a táblai vázlat készítése a gondolkodás fejlesztésének egyik fontos eszköze, „mert megköveteli az értelemnek a tartalom feletti uralmát, az összetartozó részek széttagolását, emellett az egésznek mint teljes egységnek megőrzését” — fejt ki Gruzdjev professzor, s e megállapításnak

dr. Zsámbéki László is igen nagy fontosságot tulajdonít a táblai vázlatról szóló tanulmányában.³

Mikor magyarázó rajzokról beszélünk, tulajdonképpen a rajzos táblai vázlat problémáit is érintjük. Említett tanulmányomban azonban e rajzokat nem ebből a szempontból vizsgáltam, hanem elsősorban a fogalomalkotás szempontjából, s csak utaltam arra, hogy bizonyos esetekben a rajzos levezetés maga képezi a táblai vázlatot. Mert „a fogalmak definíciói, az ok-okozati összefüggések, valamint a társadalomfejlődés törvényszerűségei ítélet és következtetés formájában nyernek megfogalmazást”.⁴ E definíciók, megfogalmazások a táblai vázlat tartalmát képezik. Ha rajz segítségével jutunk el ehhez, akkor táblai vázlatunk rajzos jellegűvé válik, vagyis: a táblavázlat ebben az esetben a fogalomalkotás rögzítésének rajzos eszköze. Azaz: a magyarázó rajz, amely legtöbbször egy-egy fogalom kialakításának folyamatát rögzíti, esetenként uralja az egész óra logikai menetét, az egész óra anyagának hordozója lesz, táblai vázlattá formálódik.

A lényeg azonban nem az, hogy a táblavázlat rajzos vagy nem rajzos. Ezt nem lehet önkényesen vagy öncélúan alkalmaznunk. Igen helyesen mutat rá dr. Zsámbéki László említett tanulmányában, hogy a táblai vázlat készítésében nem mindig járunk el tudatosan, a didaktikai feladat megvalósításában való helyét és szerepét nem látjuk mindig világosan. Az anyagban való elmélyülés, a tudatosság vezethet el bennünket annak eldöntéséhez, mikor folyhamodhatunk a táblai vázlat rajzos megoldásához.

A táblai vázlat kérdéseit a tanításra kerülő anyag sajátos tartalma szükségképpen határozza meg. Nehezen képzelhető el pl. a történelmi események rajzos táblavázlatban való rögzítése, hiszen ebben az esetben a tanár színes előadásában a cselekmény mozzanatai maguk is képi erővel bírnak. (Bár itt is előfordulhat az események fejlődését érzékeltető rajzos ábrázolás. Pl. a Rákóczi-szabadságharc kezdetét, kibontakozását, tetőpontját, majd hanyatlását és bukását vizuálisan szemléltető grafikonon. Vagy pl. egy csatának vázlatrajzos ábrázolása.) Tapasztalatom szerint az olyan anyagrészek igénylik a rajzos rögzítést, amelyek gazdasági, társadalomfejlődési, illetőleg osztályviszonyokat tükröző problémát tartalmaznak, s amelyeknek élőszavas módszere főként a magyarázat. Ez a módszer a legnehezebb az általános iskolai tanulók értelmi színvonalán, hiszen „a magyarázat középpontjában a jelenségek lényegének kifejtése, az összefüggések, kölcsönhatások, törvényszerűségek felismerése, megértése áll.”⁵ Ilyenkor arról van szó, hogy a történelem „legmegfoghatatlanabb” mozzanatait kell valamiként „láthatóvá”, vizuálisan szemléltetővé tenni, mert ilyen nehéz, elvont részeket tartalmazó fejtegetéseket a tanulók nehezen tudnak hosszabb ideig figyelemmel kíséreni. Nem beszélve arról, hogy a tételesen elvont, általános síkon mozgó „tudományos” fejtegetésekből a tanulók lényegében semmit sem értenek meg, unalmat, érdektelenséget, közönyt válthatunk ki általuk.

Milyen anyagrészek ezek? Pl.: az egyiptomi rabszolgatartó társadalom kialakulása, szerkezete; a görög rabszolgatartó demokrácia; a római társadalom a hódítások után; a feudális társadalom kialakulása; Európa gazdasági élete a XIV–XV. században; a munkásosztály kialakulása és első harcai; a monopolkapitalizmus kialakulása stb. Az ilyen jellegű anyagrészek eredményes tanításához — egyéb eszközök felhasználása mellett — nagy segítséget nyújtanak a magyarázó rajzok, amelyek az egész óra anyagát konkretizálják, rajzilag hordozzák, a tanulók számára kézzelfoghatóvá teszik, s végül a táblai vázlatot jelentik. A VI. osztályos anyag hasonló jellegű részeinek rajzos megoldására igen sok példát találunk Filla István Kézikönyvében.⁶

A továbbiakban álljon itt egy konkrét példa a VII. osztály anyagából.

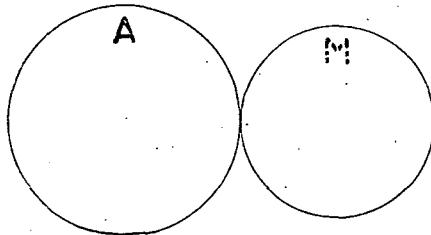
AZ ÓRA ANYAGA: Magyarország gazdasági és kulturális élete a XVIII. században.

Célunk az, hogy bemutassuk, miért és hogyan lett hazánk Ausztria gyarmata az új vámrendszer bevezetésével, s hogy a gyarmatosításnak milyen súlyos következményei lettek a magyar társadalom fejlődése szempontjából. Érzékeltetni akarjuk azt, hogy az idegen abszolutizmus gúzsbaköti a nemzeti fejlődést, s az ország kifosztását eredményezi.

AZ ANYAG KIFEJTÉSÉNEK MENETE

(Az óra tartalmi részét a rövidség kedvéért csak vázlatosan közöljük. Csupán azért van rá szükség, hogy érthetővé váljon a rajz kialakításának minden mozzanata. Elhagytuk a rajz szempontjából szükségtelen kulturális résznek közlését is. — Az órán természetesen nem ebben a stílusban fogalmazunk. A magyarázatot kombinálnunk kell a beszélgetés módszerével, a tanulókat bele kell vonnunk az ok-okozati összefüggések és következtetések felismerésébe.)

1. *Felrajzoljuk* a táblára (a tanulók a füzetbe) az Ausztria és Magyarország területi összefüggését kifejező absztrakt ábrát.

2. *A gyarmatosítás okait* keresve kifejtjük, hogy a XVIII. század folyamán Ausztriában a gazdasági fejlődés elérte a manufaktúra korszakát. Az állam támogatta a manufaktúrák fejlődését, ezzel az osztrák birodalomban is létrejöttek az ipari kapitalizmus elemei, az osztrák burzsoázia egyre erősödött. Ez a fejlődés azonban elmaradt a nyugati államok: Anglia, Hollandia, Franciaország mögött, a nyugati áruk olcsóbbak voltak, ezért Ausztria nem tudott bekapcsolódni az atlanti-óceáni forgalomba, végleg szárazföldi hatalom maradt. Amíg a nyugati államok burzsoáziája a tengerentúli gyarmatok kirablásával hatalmas tőkét halmozott fel, Ausztria az osztrák örökösödési háborúban elveszítette ipari téren legfejlettebb tartományát, Sziléziát. Emiatt a bécsi udvar figyelmét a belső gyarmatosítás felé fordította. S e belső gyarmatot elsősorban Magyarországon találta meg.

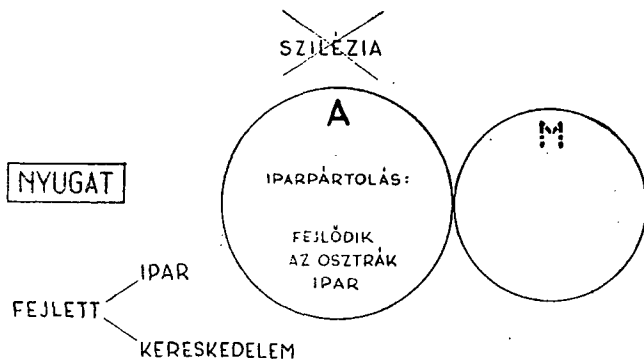
(A magyarázattal párhuzamosan végezzük a táblai [füzetbeli] munkát. A már meglevő ábránk mellé felírjuk a megállapításokat.)

3. *A gyarmatosítás módszerei* (Az új vámrendszer)

a) *Az osztrák ipar megvédése Nyugat versenytől*

Az osztrák ipar fejlesztésének belső eszköze az állami iparpártolás volt (adókedvezmény, segély nyújtása, külföldi szakmunkások behozatala stb.). De a nyugati államokéhoz képest még így is gyengébb ipart meg kellett védeni azok olcsóbb áruinak versenytől, meg kellett akadályozni e cikkek könnyű behatolását a birodalomba. Hogyan? A külföldről behozott árucikkekre magas vámot (10–20–30%), magas

behozatali vámot vetettek ki. Ugyanakkor Magyarországra is csak ezzel a magas vámmal lehetett behozni külföldi iparcikket. Mi lett ennek a következménye? Ausztriából és Magyarországról egyaránt kiszorultak a külföldi iparcikkek, az osztrák ipar vetélytárs nélkül maradt, fejlődésnek indult.

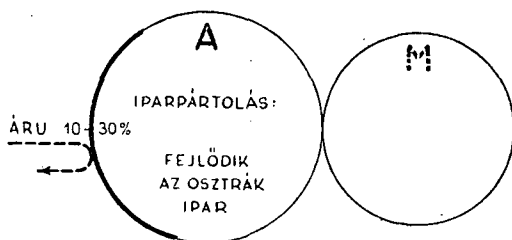

(A magyarázattal párhuzamosan végzett táblai (füzetbeli) munka: A nyilat pirossal, a behozatali vámot kifejező vonalat kékkel húzzuk meg a határ mentén.)

b) *A magyar ipar elsorvasztása*

Miután Magyarországot elzárták a külföldi iparcikkek elől, a nyugatinál silányabb osztrák áru szinte akadálytalanul jöhetett az országba, az osztrák–magyar határon mindössze 30%-os vámmal terhelték meg. Az osztráknál gyengébb magyar ipart megfojtották. A hazánkból Ausztriába szállított iparcikkeket is 10–30%-os vámmal sújtották, mint a külföldieket. Emellett a Magyarországon mégis létesülő manufaktúráktól minden adó- és egyéb kedvezményt megtagadtak, s lehetőleg még a létrejöttüket is megakadályozták. (Lásd Mária Terézia férjének sasvári manufaktúráját!) Mi lett ennek a következménye? A magyar ipar elsorvadt, Magyarország Ausztria piaca lett.

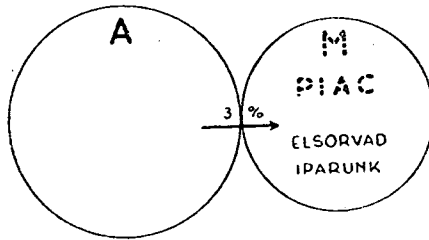
(A táblai munka: Az osztrák áru beözönlését jelző nyilat kékkel húzzuk meg, a piac szót pirossal írjuk.)

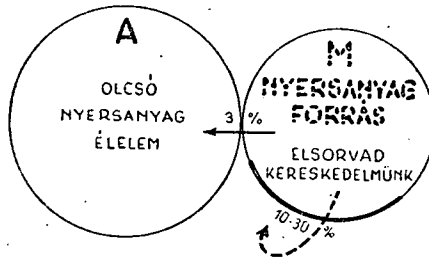
c) *A magyar kereskedelem elsorvasztása*

Bécs Magyarországot hús-, zsír-, és lisztbányának tekintette Ausztria számára. Hogyan érte ezt el? Megnehezítette, akadályozta a magyar mezőgazdasági cikkek és bányászati nyersanyagok (bőr, gyapjú, len, kender, gabona, élő állat, bor vas) külföldre szállítását. Ha ezeket a cikkeket Ausztrián kívülre akartuk vinni, igen magas vámot kellett fizetni (30%), Ausztria felé pedig alacsony (3%-os) vámot ve-

tettek ki. Következmény: Régi, hagyományos piacokat veszítettünk el (Lengyelország, Szilézia, Velence), a magyar kereskedelmi forgalom egyoldalúan Ausztriával bonyolódott le, kereskedelmünk is elsorvad, hazánk. Ausztria nyersanyagforrása lett. Az osztrák birodalom olcsó nyersanyaghoz és élelemhez jutott.

(A táblai munka: Újra fel kell rajzolnunk az Ausztriát és Magyarországot jelképező köröket, s ezen tüntetjük fel az áruk mozgását ábrázoló nyilakat, s írjuk fel a következtetéseket. A nyíl külföldre pirossal, Ausztria felé kézzel, a kivitelit vámot jelentő vonalat kézzel húzzuk meg a határ mentén.)

4. Az új vámrendszer gazdasági és társadalmi következményei

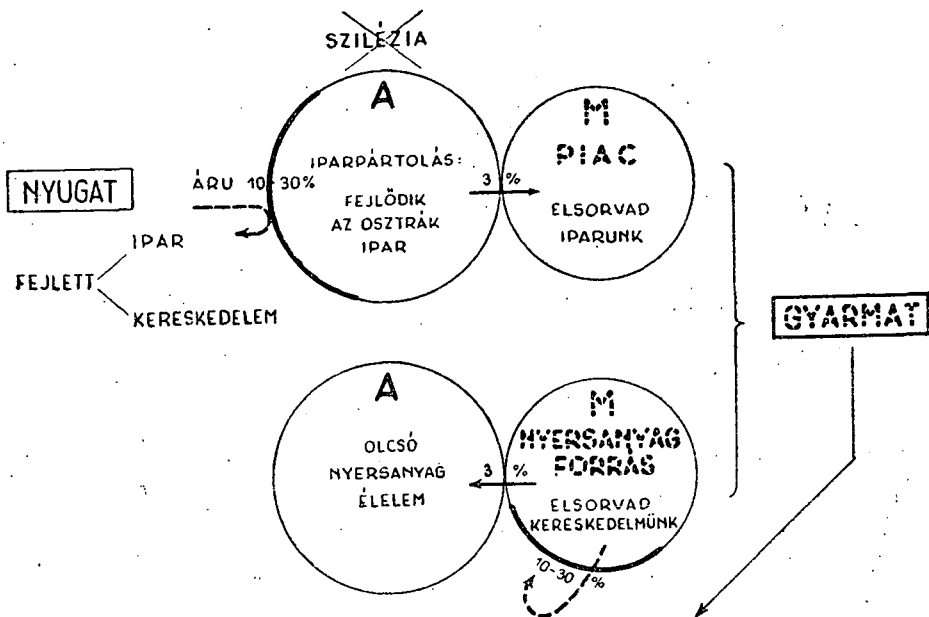
Magyarország Ausztria piaca és nyersanyagforrása lett, azaz osztrák gyarmattá vált. Amíg Nyugat-Európa öles léptekkel haladt előre a polgári fejlődés útján, s Ausztria ipara is erősödött, manufaktúráink egymás után mentek tönkre, iparunk megmaradt a céhes kisipar állapotában. A gazdasági fejlődés megtorpanása meglassította a városi élet kibontakozását, ezzel a polgárság erősödését is. Magyar polgárságról mint osztályról sokáig nem is beszélhetünk. Szám adatokkal is érzékeltetjük ezt:

1777-ben az ország lakossága kb. 8 millió, ebből csak 31 000 az iparos. (14 000 mester, 12 000 mesterlegény, 5000 inas.) A számok azt is mutatják, hogy legtöbb mesterünk legény és inas nélkül, egyedül dolgozott.

MEGJEGYZÉS:

Az természetes, hogy a tanulónak megfelelő utasításokat adunk a vázlat füzetben való elhelyezésére. Így pl. a rajz nem függőleges, hanem vízszintes irányban tartott füzetlapra fér el.

A tábla képe a magyarázat végén:

NEM FEJLŐDIK POLGÁRSÁGUNK

Hogyan lett Magyarország osztrák gyarmat?

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ¹ Csillik L.: A magyarázó rajzok szerepe az ált. iskolai történelem tanításában. Módszertani Közlemények, Szeged, 1962. II./3; 71. l.
- ² Jósa Zoltán: A táblavázlat mint a fogalomalkotás rögzítésének eszköze. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1957; 275. l.
- ³ Dr. Zsámbéki L.: A táblai vázlat szerepe és jelentősége a tanulók fogalomalkotásánál az ált. isk. alsó tagozatán. Módszertani Közlemények, Szeged, 1962. II./2; 3. lap.
- ⁴ Vas Károly: A történelemtanítás módszertana. Tankönyvkiadó, 1961, 71. l.
- ⁵ Vas Károly: A történelemtanítás módszertana. Tankönyvkiadó, 1961. 176. l.
- ⁶ Filla I.: Kézikönyv az általános iskolák történelmet tanító nevelői számára, VI. o. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁷ Történelem az általános iskolák VII. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest. Negyedik javított kiadás 60. l.